Druga strana medalje

Zaboravljeni rezultat

Stevan Nikšić

Upravo se — gotovo neprimetno — navršilo godinu dana od znamenitog »idejnog plenuma« CK SKJ, održanog aprila meseca prošle godine u Beogradu. Pre toga (sa izuzetkom Slovenije, gde je bilo planirano da se to učini naknadno) održani su i odgovarajući, republički i pokrajinski »idejni plenumi«.

Zašto sad, pitaće neko, o — lanjskom snegu?

U tome i jeste stvar. Malo je koji politički događaj u novije vreme imao toliki publicitet kao ovaj, a ipak ga nije mimoišla sudbina da bude brzo zaboravljen. Kao da je, malo po malo, iščilio iz kolektivne svesti, mada su glavne političke teme sa tog plenuma i dalje predmet opšte pažnje. Samo što se o svemu tome — o samoupravljanju i krizi, o Savezu komunista i socijalističkoj samoupravnoj demokratiji, o tržištu i samoupravljanju, o protivurečnostima društvene svojine, o nacionalizmu, građanskoj desnici, antikomunističkim snagama — opet raspravlja kao da pre toga ništa nije bilo. Kao da sve počinje nanovo, baš danas. Što je bilo: puj pike ne važi.

I: šta je, zapravo, bilo na kraju zaključeno na tom plenumu CK SKJ posvećenom idejnoj problematici u društvu? Koji stavovi i ocene su doživeli afirmaciju. A, koji nisu?

Treba li, uopšte, pitati: kome ide u prilog da se to što pre zaboravi?

Ta situacija podseća pomalo na jedan karakterističan motiv iz vremena kulturne revolucije u Kini. Novine su u to vreme obaveštavale o fudbalskim utakmicama tako što su objavljivale izveštaje o nadmetanju protivnika, ali ne i — konačni rezultat. Bilo je važno da se igra, a ne ko je pobedio!

Brzina i način na koji je prošlogodišnji »idejni plenum« potisnut u zaborav čine ga u neku ruku tipičnim fenomenom. A, tipične priče ove vrste imaju svojstvo da se obnavljaju unedogled. Politička uvertira pred skorašnju Konferenciju Saveza komunista Jugoslavije izaziva u tom smislu sasvim određene asocijacije.

U svakom slučaju, prošlogodišnji »idejni plenum« bio je po mnogo čemu izuzetan događaj. Scenario i režija bili su precizno zamišljeni, trud koji su brojni akteri uložili u njegovu pripremu i izvođenje, po mnogo čemu bez presedana. S tog stanovišta jedva da je bilo moguće »idejni plenum« upoređivati sa nekim drugim značajnim partijskim plenumima tokom poslednjih nekoliko. Pa i sa onima koji su, možda, i više ustalasali partijske redove i uopšte domaću javnost. Ne samo intelektualce i sloj ideološki posebno »izgrađenih« komunista, kao što je to donekle bio slučaj sa »idejnim« plenumom. Onako kao što je to, recimo, bilo sa 13. sednicom CK SKJ u prethodnom kongresnom razdoblju. Jer, »Trinaesta sednica« je postala svojevrstan pojam; to je pomalo paradigmatičan događaj u kome je bila izražena politička širina i dalekovidost post-Titovskog jugoslovenskog rukovodstva. Ali, istovremeno i — realne granice njegovog formata.

Naime, najviše partijsko rukovodstvo zemlje je tada, našavši se suočeno s brojnim teškoćama, donelo odluku da se obrati partijskom članstvu s pitanjem, šta da se radi?

Članstvo se bez oklevanja odazvalo tom pozivu i odgovorilo na način koji je, van svake sumnje, svedočio o snazi i vitalnosti revolucionarnog duha u partiji; u odgovoru partijskog članstva gotovo jednodušno je zahtevano da se povuku radikalni potezi i da se to učini odmah. Članstvo je ustalo u odbranu proverenih principa, ali je iskazalo rezerve prema nekim konkretnim političkim potezima i merama i nekim konkretnim drugovima… I, tu je nastao problem: poruka članstva je primljena, shvaćena i — odmah negde »zaturena«. Nije bilo dovoljno odlučnosti, dovoljno »srca«, da se postupi na način kako je to zahtevalo članstvo.

U međuvremenu je održan 13. kongres, a najavljeni i očekivani politički zaokret na mnogim tačkama se nije zbio. Počelo je da preovlađuje uverenje da je osnovni problem u nedostatku »idejnog jedinstva« u Savezu komunista. Čak i u njegovom najvišem rukovodstvu. Tema »narušeno jedinstvo u rukovodstvu« postala je nekom vrstom lajtmotiva svih političkih izveštaja i komentara, šifra kojom je sve trebalo da bude objašnjeno.

Tako je došlo do odluke da se održi »idejni« plenum, da se još jednom potraže recepti za izlaz iz krize.

Pripreme za plenum počele su u ranu jesen 1986. godine. Sve vreme dok su pripreme trajale, dok su vođeni brojni tzv. pripremni razgovori u Predsedništvu CK SKJ sa komunistima angažovanim u pojedinim oblastima (»duhovne sfere«), trajale su žustre prepirke. Zagovornici različitih »idejnih orijentacija«, pa i onih koje su odavno, bar oficijelno, izgubile uporište u Savezu komunista, »škola mišljenja« i »strujanja« koje su se — naročito od početka rada na Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije — konačno našle na vetrometini, videli su (i) u ovoj prilici svoju šansu i nastojali svim silama da povrate (bar) deo izgubljenih pozicija.

Brzina i način na koji je prošlogodišnji „idejni plenum“ potisnut u zaborav, čine ga u neku ruku tipičnim fenomenom. A tipične priče ove vrste obično se obnavljaju unedogled

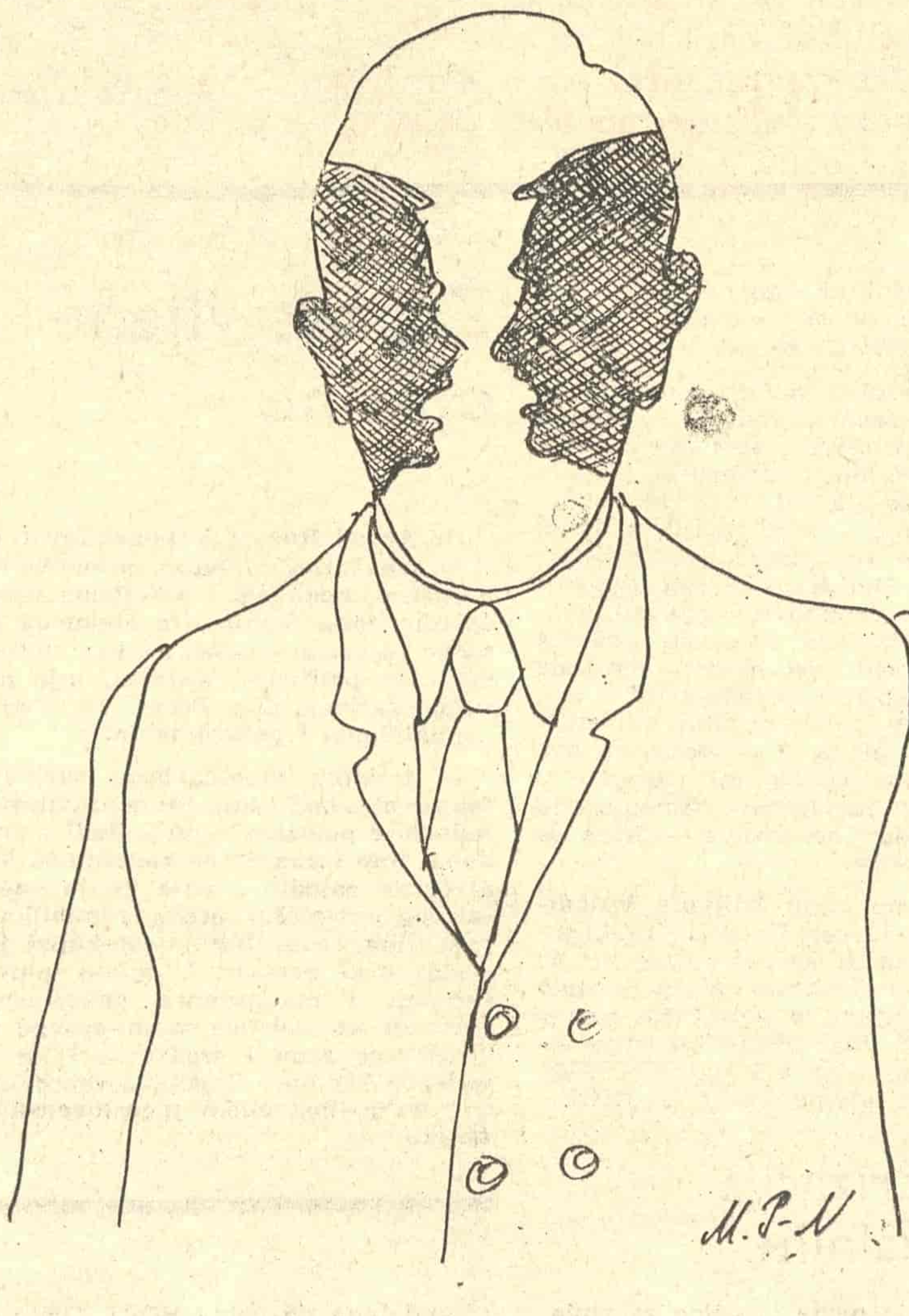

Milan Pop — Novakov

Obnavljanje idejnih nedoumica na javnoj sceni, pa i onih o strateškim pravcima razvoja društva o kojima su pre toga bili formulisani stavovi 13. kongresa, u ono vreme je — baš kao i sada — pomagalo da slika idejne) konfuzije bude mnogo jasnija.

I u toj prilici u prvom planu bile su, kao što to obično biva, dve linije. Jedna je od samog početka najviše pažnje skoncentrisala na neprijatljske snage (»građanska desnica«, nacionalisti, antikomunizam…); druga je isticala da borba sa idejnim protivnicima nije i ne može biti sama sebi svrha. Kako je vreme odmicalo strune su se zatezale. Rasplet se odigrao na samom kraju. A, konačni rezultat je — uprkos golemom trudu onih koji su nastojali da ishoduju nešto drugo — bio sasvim logičan. Savez komunista Jugoslavije potvrdio je svoje principijelno opredeljenje da je izlaz iz krize moguć jedino sa »pozitivnim programom« borbe za razvoj samoupravljanja i socijalističke samoupravne demokratije.

Završna runda debate vođena je na samoj sednici… Uvodničar, Stipe Šuvar, konstatovao je najpre da u SKJ postoji jedinstvena želja da se izađe iz krize, ali da dolaze do izražaja značajne razlike u pogledu mogućnosti i puteva da se to učini. On je, inače, u toj prilici krizu uglavnom tumačio greškama koje su nastupile kao rezultat pragmatičnog ponašanja; glavne uzroke krize nalazio je u zapostavljanju »linije« određene u temeljnim partijskim dokumentima.

Poznato je, inače, da se Stipe Šuvar i pre i posle toga, u više navrata, javno deklarisao kao pristalica »obnavljanja« programa SKJ. Na to, pre neki dan u »Borbi« u »otvorenom pismu S. Šuvaru« ukazuje i član CK SK Slovenije, Milan Meden, pitajući: »Za kakvu ste obnovu Vi? Činjenica je, naime, da obnova može biti i retrostaljinska«.

Na prošlogodišnjem »idejnom plenumu« Šuvar je, kao glavni referent, zastupao gledište da Program SKJ treba dosledno poštovati i sprovoditi. Onako kako je napisano.

Predsednik Predsedništva CK SK Slovenije Milan Kučan i u toj prilici dovodio je u pitanje pojedina gledišta glavnog referenta. Razlike koje su tada ispoljene vredne su pažnje jer umnogome pomažu razumevanju onoga što će se dogoditi kasnije.

»Dok se mi i posle Trinaestog kongresa prepiremo da li je opasniji građanski liberalizam ili etatistički birokratizam, dok se trudimo da identifikujemo i razjasnimo šta je građanska desnica i malograđanska kontrarevolucija, da utvrdimo da li je opasniji partikularistički etatizam republika ili onaj unitaristički u federaciji, etatizam je na delu, a mi smo objektivno sve dalje od naših vlastitih ciljeva i ambicija i sve više zaostajemo za svetom. I što je još čudnije ima sve više i liberalizma i etatizma i svakojakih drugih ‚izama' koji ugrožavaju socijalizam i socijalističko samoupravljanje«, rekao je Kučan.

»Idejni« plenum CK SKJ bio je priveden kraju konstatacijom jednog od članova Predsedništva CK SKJ da »postoji saglasnost da je osnovni idejni problem pred kojim Savez komunista sada stoji — kako iz ove krize izaći sa više samoupravnog socijalizma«.

Danas, godinu dana kasnije, to može da zvuči kao prazna fraza. Međutim, ne bi trebalo prevideti da je na toj sednici CK SKJ rečeno (Celestin Sardelić) i ovo: »Tek pod pritiskom političke javnosti došlo je do vidnog pomaka u poziciji i platformi, od naglaska na borbu ‚protiv', ka vlastitom ‚pozitivnom programu', u čijem okviru se odvija i ‚borba protiv' kao nužna i legitimna…«.

I, još ovo: »Tek u poslednjih dvadesetak dana došli smo do noseće pozicije u tezama… Do pozicije koju su, inače, jugoslovenski komunisti jasno i principijelno odredili već 1958. godine u svom partijskom Programu«.

Svrha ovog podsećanja je da ukaže kako se neke teme uporno obnavljaju. Tako je, pre neki dan, u okviru priprema za Konferenciju SKJ, na sednici komisije CK SK Hrvatske za idejno-teorijski rad, Predrag Vranicki ocenio da smo »došli do kritične točke kad partija mora prevladati politički monopol i birokratsko odlučivanje, obračunati se sa sobom kao partijom vlasti, ali i sa shvaćanjem da je demokracija dekor i kozmetički ukras socijalizma. Rečju, ne samo izlazak iz društvene krize, nego i naša perspektiva, ovisit će umnogome od toga hoćemo li konačno demokraciju shvatiti kao — bit socijalizma«.

Stvar je, međutim, u tome da smo kod te tačke bili i prošle godine u ovo doba. Pa i mnogo puta pre toga. Samo što se te i takve konstatacije, odnosno rezultat rasprava koje su do njih dovele, olako zaboravljaju.

Krajnje je vreme da se i u našim idejno-teorijskim raspravama rezultati beleže i pamte.

Kakva bi to bila sportska utakmica u kojoj bi se dva rivala beskrajno nadmetala, ako se ne bi vodilo računa o tome ko gubi, a ko dobija?

Politika nije isto što i sport. Ipak: zašto bi u domaćim velikim i važnim idejno-teorijskim debatama ove vrste oni čije je ideje pregazila istorija, uvek imali privilegiju da se ponašaju kao da se to nije dogodilo.

Noći ljudskog zamrzavanja: Šta sve govori delo Aleksandra Solženjicina „Arhipelag Gulag“ (5)

Aleksandar Solženjicin:

Logoraši jedu tritona

Hiljadu devesto četrdeset devete nekoliko mojih prijatelja i ja naidosmo na jednu značajnu belešku u časopisu Akademije nauka »Priroda«. U njoj je sitnim slogom pisalo da je prilikom nekih iskopavanja u bazenu reke Kolime bila otkrivena, nije važno kako, jedna santa podzemnog leda, u stvari davno zamrzlo korito reke, a u njoj isto tako zamrzli predstavnici fosilne faune iz vremena zaleđivanja (od pre nekoliko desetina hiljada godina). Ove ribe, ili ovi tritoni, ostali su, prema svedočenju učenog dopisnika časopisa, tako sveži da su ih prisutni, samo što su led razbili, u slast pojeli.

Malobrojni čitaoci ovog časopisa mora da su bili nemalo začuđeni kada su čuli da se meso ribe može toliko dugo očuvati u ledu. Međutim, još manji je bio broj onih koji su mogli uhvatiti pravo i epsko značenje ove neobazrive beleške.

A mi, mi smo odmah shvatili. Pred našim očima je iskrsla živa slika, do detalja jasna. Videli smo prisutne kako užurbano i razdraženo lome led, ni najmanje ne mareći za visoke inhiljadama godina starog mesa, kako ga odvlače do vatre, otapaju i žderu.

Mi smo shvatili zahvaljujući tome što smo i sami bili od onih prisutnih, i sami bili članovi toga moćnog plemena zekova (logoraša), jedinog na svetu koje može u slast jesti tritone.

Što se Kolime tiče, ona je najveće, najslavnije ostrvo, mesto najveće surovosti na toj čudnoj zemlji zvanoj Gulag, zemlji koju j geografija iscepkala kao kakav arhipelag a psihologija ujedinila kao kakav kontinent, zemlji skoro nevidljivoj, skoro nestvarnoj, zemlji koju je naseljavao upravo narod zekova.

Ovaj arhipelag je isprugao, isparcelisao i prekrio mrljama onu drugu zemlju na kojoj leži, urezao se u njene gradove, nadneo se nad njihove ulice. Uprkos tome, mnogi ama baš ništa od njega nisu odgonetnuli; drugi, vrlo brojni, načuli su ponešto maglovito o njemu; samo oni koji su na njemu boravili znaju sve o njemu.

Ali — kao da im je život na arhipelagu jezik oduzeo — ovi su ostali nemi.

Jedan neočekivani zaokret u našoj istoriji učinio je, da ponešto (no beskrajno malo) o arhipelagu ispliva na površinu. Međutim, iste one ruke što su nam nekada nametale lisice danas nam pomirljivo pokazuju znak »stop«. »Ne!«… Ne valja prevrtati po prošlosti!… Ko prošlost pomene, da mu se oko iskopa!« Samo, poslovica se ovako završava: »Ko je zaboravio, da mu se oba iskopaju!«

Godine, desetine godina prolaze, nepovratno brišu ožiljke i rane prošlosti. Jedno ili drugo od ostrva se raspuklo i raspalo, polarno more zaborava ih zapljuskuje svojom uspavankom. Jednoga dana u sledećem stoleću ovaj arhipelag, vazduh što se na njemu udiše, skeleti njegovih stanovnika zarobljeni u kakvoj ledenoj santi, ličiće na kakvog neverovatnog tritona.

(Prevod Viđaka Rajkovića)

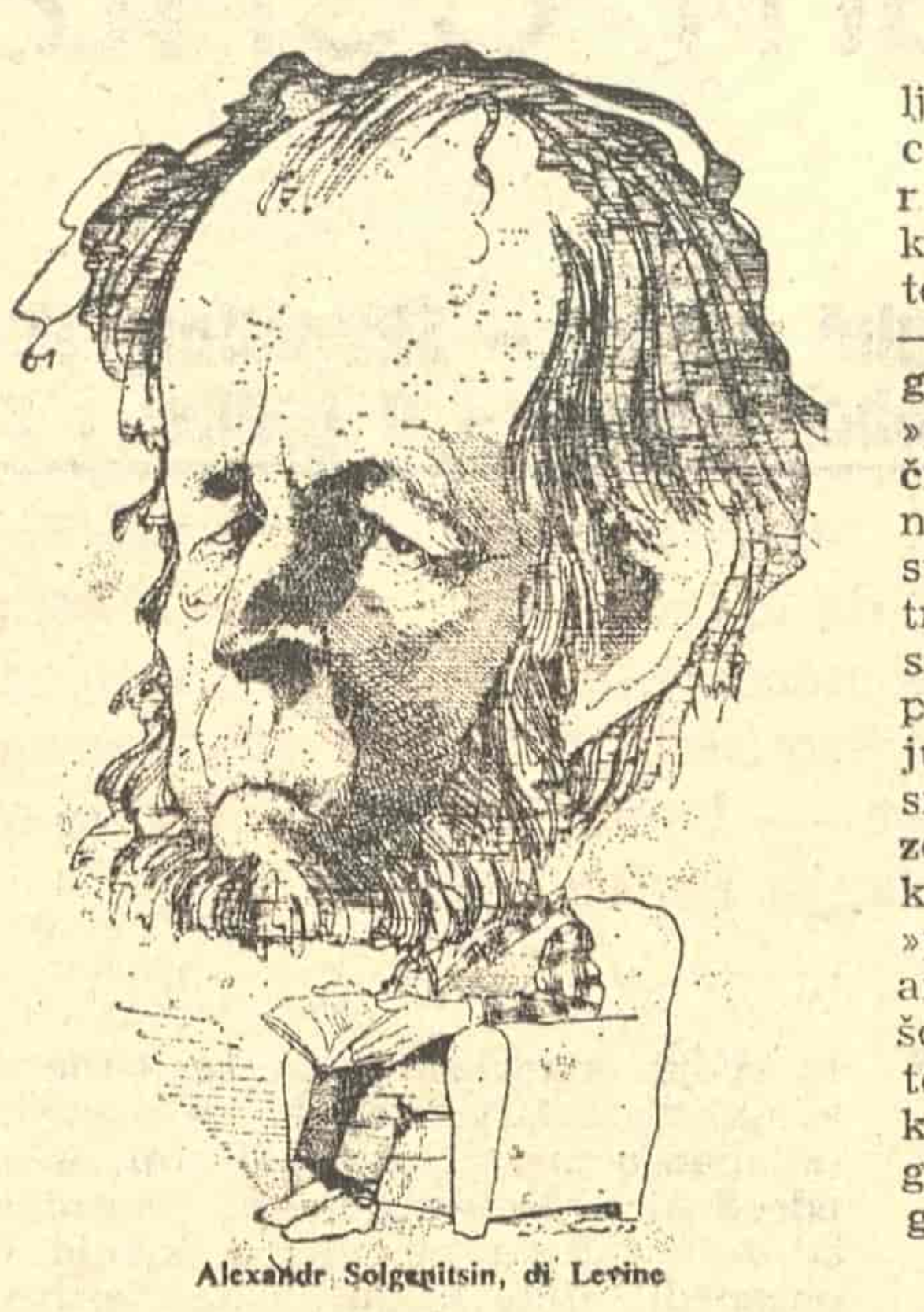

ALEKSANDAR SOLŽENJICIN: Sačuvati za sva vremena

Stvaralačka ruka iz groba

Slavko Lebedinski

Tri kita su držala logorašku imperiju logora, straha i laži

Viktor Šklovski navodi da je za Mark Tvena najizuzetnije mesto u Rusiji bio upravo Sibir. Kad bi vaskrsnuli svi koji su tamo ostavili kosti, onda bi i literatura dobila svoj ubitačni deo.

Valjda, istinu.

Tven nije ni slutio da će se, posle njegove smrti, tu dešavati sve što se dešavalo da će Sibir postati središte tzv. sedamnaeste republike. Imperije koja će se držati na tri kita (po rečima Mihaila Gelera) — logorima straha i laži. Staljin je očigledno mislio drukčije osnivajući tu logorsku imperiju. Možda ironično zvuči moto u »Arhipelagu Gulag«, sa Staljinovim potpisom: »Stvorimo od Sibira robijaša i robijaških okova, Sibir sovjetski, socijalistički.«

Kule i okovi

»Arhipelag Gulag« je dramatično svedočanstvo, nesporan ljudski dokument i nezaboravno kazivanje iz te, zatvorske civilizacije. Upozoravajući glas svedoka i pisca, dakle Solženjicina, razgolićuje grozotnu istinu o čoveku i njegovoj tragičnoj slepoSti u istoriji. U detalje govori o jednom represivnom sistemu, o totalitarnom uređenju smrti, stravama kojima je podvrgao uglavnom nedužne ljude, u ime staljinskog dogmatizma, ukazao na smrtne pretnje ideološkog izobličavanja.

Logorska literatura dala je već velika dela (Šalamovljeve »Priče sa Kolime«), zaprepašćujuća svedočenja i od jugoslovenskih Sibiraca — Karla Štajnera i Jurija Baranovskog, da ostanemo samo na ovim imenima. Solženjicin je, sa kraćim romanom »Jedan dan Ivana Denisoviča«, koji je uz dopuštanje Hruščova izašao u Moskvi 1962. godine, počeo svoj stvaralački opus. »Arhipelag Gulag« objedinjuje motive svih prethodnih knjiga, a može se reći da u njoj možemo naći rukavce sveg što je ušlo u »književnu logorologiju« (izraz B. Mihajlovića — Mihiza), a i u naše civilizacijsko pamćenje.

Varlam Šalamov je verovatno pisac sa najvećim stažom na Kolimi. Nije mu slučajno Solženjicin ponudio da zajedno rade na (tada) projektu »Arhipelaga Gulag«. Šalamov je dodirnuo samo »dno poživotinjčenja) u kolimskom logoru, tri puta je odrobijao, i rehabilitovan kao da ništa nije bilo. On je ispisao rečenicu, bez slikovitih aplikacija, da, eto, nije čudo da čovek za obrok dobije ljudsko meso. Budući da je Šalamov posao prepustio samom Solženjicinu, ovaj nije dirao Kolimu, prinudni zavičaj Šalamova. Za sebe Solženjicin kaže da je samo »privirio na Arhipelag«, ali da ga nikad nije »gledao sa kule«.

U gigantskoj fresci, koja predstavlja logorsku imperiju, svojevrsnoj enciklopediji podataka i ljudskih sudbina, Mihail Geler u knjizi »Svet koncentracionih logora i sovjetska literatura« ukazuje na tri sižejne ravni — rađanje sve do metastaziranja logora (zaključno sa 1956. godinom), »prevaspitavanje« nepoćudnih, drugačijemislećih i ostalih pridruženih članova logoraškog plemena najzad sudbine samog pisca i logoraša. Taj treći sloj, bezmalo oratorijumski, sa solističkim deonicama, nastao je — prema svedočenju autora — zahvaljujući kazivanjima, uspomenama i pismima preko dve stotine preživelih **zeka**, logoraša. Pošto je knjiga pisana krišom od vlasti, a pre svega policije, »prijatelji-zekovi su čuvali piščevu arhivu na sigurnom mestu (»Ukrivišću«), gde je pisac tajno odlazio i tokom dve zime ubrzano radio na rukopisu. Pogotovo, posle zaplene dela građe od strane GPU-a, ujesen 1965. godine.

Grupa ostrva

»Arhipelag« je osobena enciklopedija zato što je, pri sastavljanju dokumenta — reke koristio izvore administrativnog, pravnog, političkog i književnog reda. Ovaj niz se preplitao sa nabujalom rekom sudbina kažnjenika, svojevrsnim spomenikom i adresarom sudbine. Autor će zapisati da je bio »gotovo i sam zaveden tim čudovišnim svetom«, s ove i one strane žice. Neprocenjiva je dokumentacija bila i u podacima i brojevima, »pa i samom vazduhu koji su udisali« ugledni policajci, vrhovni javni tužioci i čak zloglasni A. Višinski sa pomoćnicima — pravnicima. Samo je tako i mogla da »administracija beskonačnog nasilja« (J. Aćin) bude književno sistematizovana, a sa nje skinut pečat GPU, na kojem piše »SAČUVATI ZA SVA VREMENA«. Solženjicin je, eto, uspeo da to zapiše i sačuva za sva vremena, mada je smisao reči na pečatu drukčiji od bukvalnog prevoda, a glasi superstrogo poverljiva tajna.

Po završetku tog preobimnog, kako u podnaslovu stoji, »književnog ispitivanja« (oko dve hiljade stranica) Solženjicin je odlagao objavljivanje, ali sticaj okolnosti ga je preduhitrio i nagnao da objavi (»Imka Pres«, 1973. godine). Uradio je to sa »nelagodom u srcu«, zato što je primerak zaplenila policija. Duplikat je ostao van njegovog posega, i dostupan je čitaocu. »Radovo« izdanje je prevedeno na osnovu Sabranih dela ovog pisca iz 1980. godine, a mesto pečaćenja su Pariz i Vermont. U međuvremenu, pisac je samo ispravio neke nevažne detalje i dopisao samo najnužnije, jer knjiga »mora ostati kakva je rođena«.

Pisac je stavio tačku, a odluka za objavljivanje je bila čin odanosti onima kojih više nema, za čiju smrt nije mogao ni da sluti davnopokojni Tven. Lavina, osuda, nabeđivanja da je »Gulag« čista izmišljotina i falsifikat, davno je ostala za nama, mada hvalabuka nije sasvim umukla. Danas niko više ne spori, čak ni u njegovoj domovini, dokumentarni sloj i živo tkivo ljudske ispovesti u Solženjicinovoj knjizi. Možemo se sa svim što je ispisano slagati ili ne, ali ne možemo odricati da je arhipelag postojao. Kažu da je jedno vreme bila van opticaja u ruskom jeziku reč **arhipelag**: govorilo se **grupa ostrva** — da se ne bi pominjala mrska reč iz naslova.

I što je bitno: knjigu mrtvih i preživelih, libar o zatvorskoj slobodi, pisao je živ čovek. On nije »pisao kao da je mrtav« (sintagma A. Sinjavskog), to je bila stvaralačka »ruka iz groba« (izraz K. Štajnera). Već u prvoj reakciji Roj Medvedev je rekao da se može neslagati u nadgradnji, ali se ne može odricati matica i matrica dokumentarnog. Može se, naravno, proglašavati autora »Gulaga« za pamfletistu, ali nikako u nedostatku dokaza. Autor i svedok nije ni mogao da gleda svet iz stražarske kule, on i nije govorio o ljudima »koji su bili u zabludi, koji su istodobno bili oruđe i žrtve jednog drugog kulta — kulta partijske discipline« (Ernest Mandel).

To eventualno može da bude predmet nekog drugog književnog sastava, kao i opaska da »Staljin nije pao s neba« austrijskog komuniste Franca Mareka. Bolje je čak i suprotstaviti se tumačenjima i »nadgradnji« Solženjicina nego služiti drugoj zaslepljenosti koja je već posejala milione žrtava. To ne znači da se delo ne može čitati na sve dozvoljene civilizacijske načine i sporiti se sa onim što je i samog autora »gotovo zavelo u čudovišnom svetu« konclogora. Tako treba i shvatiti autorovu želju da se, u slučaju štampanja, ne dozvoljavaju predgovori, pogovori i gumice za brisanje tog spomenika logoraškim senama.

(KRAJ)